

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 28^{ΗΣ} ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1984

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ-ΝΟΥΑΡΟΥ

Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ
ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΙΧΑΗΛΙΔΟΥ-ΝΟΥΑΡΟΥ

Ένα από τὰ καθήκοντα πού ὁ Ὅργανισμός τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (ἄρθρο 83) ἐπιβάλλει στὸν Πρόεδρό της εἶναι τὸ νὰ πραγματοποιεῖ κατὰ τὴν πανηγυρική συνεδρία τοῦ Δεκεμβρίου ἓνα θέμα τῆς εἰδικότητάς του «εὐληπτον δι' ὅλους». Ἐφαρμόζοντας τὴ διάταξη αὐτὴ θὰ ἀναπτύξω ἀπόψε μὲ ἀπλὸ τρόπο τὰ κυριότερα ἐπιτεύγματα τῆς εὐρωπαϊκῆς συμβάσεως γιὰ τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου, θέμα πού ἐμπίπτει στὴν εἰδικότητά μου ὡς νομικοῦ, ἀλλὰ ταυτοχρόνως παρουσιάζει ἐνδιαφέρον γιὰ κάθε πολίτη.

Ὁ ὅρος «δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου» περιλαμβάνει σήμερα ὅλες τὶς ἀτομικὲς καὶ πολιτικὲς ἐλευθερίες πού τὰ σύγχρονα δημοκρατικὰ Συντάγματα ἀναγνωρίζουν στοὺς πολίτες τους. Τὰ κυριότερα ἀπὸ τὰ δικαιώματα αὐτὰ εἶχαν ἤδη ἀναγνωρισθεῖ ἀπὸ τὴ δημοκρατία τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν, στὴν ὁποία οἱ ἐλεύθεροι πολίτες, ἀλλὰ μόνο οἱ ἐλεύθεροι, ὄχι καὶ οἱ δοῦλοι, οὔτε οἱ μέτοικοι, εἶχαν τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν καὶ τοῦ ἐκλέγεσθαι καὶ γενικὰ συμμετεῖχαν μὲ ἰσονομία στὶς συνελεύσεις τοῦ λαοῦ καὶ στὴν ὅλη λειτουργία τῆς πολιτείας. Ἀπὸ τὴν

ἀρχαία ἐκείνη ἐποχή ἡ ἱστορία τῆς ἀναγνώρισεως τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου πέρασε πολλοὺς σταθμούς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους γνωστότεροι εἶναι ὁ Μέγας Χάρτης τῶν ἐλευθεριῶν (*Magna Carta Libertatum*) τοῦ 1215, πὺν συνδέεται μὲ τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέα τῆς Ἀγγλίας Ἰωάννη τοῦ Ἀκτῆμονα, ἡ ἀμερικανικὴ Διακήρυξη τῆς Ἀνεξαρτησίας τοῦ 1776, καὶ ἡ γαλλικὴ Ἐπανάσταση στὴν ὁποία ὀφείλεται ἡ περίφημη Διακήρυξη τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου τοῦ 1789. Ὑπὸ τὴν ἐπίδραση δὲ τῶν ἰδεῶν τῆς γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως πολλὰ Συντάγματα πὺν ψηφίσθηκαν σὲ διάφορες χῶρες τὸ 19ο καὶ τὸν 20ὸ αἰῶνα, περιέλαβαν ρητὲς διατάξεις πὺν ἀναγνωρίζουν τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου, καὶ εἰδικότερα τὰ λεγόμενα ἀτομικὰ καὶ πολιτικὰ δικαιώματα.

Τὴν ἐξέλιξη πρὸς μιὰ γενικὴ ἀναγνώριση τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου ἀνέκοψαν τὰ φασιστικὰ καθεστῶτα τοῦ μεσοπολέμου, καὶ ἰδιαίτερα ὁ Χιτλερισμὸς μὲ τοὺς διωγμοὺς πὺν ἐπιχείρησε, μὲ τὰ βασανιστήρια καὶ τὴν ἐξόντωση μυριάδων ἀνθρώπων, μὲ τὰ φρικιαστικὰ ἐγκλήματα τῆς γενοκτονίας, μὲ τίς ἀπάνθρωπες καὶ βάρβαρες πράξεις ἐκμηδενίσεως καὶ ἐξευτελισμοῦ τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητος.

Ἀντίδραση κατὰ τοῦ κύματος αὐτοῦ τῆς βαρβαρότητας ἀποτελοῦν οἱ διάφορες διεθνεῖς πράξεις πὺν ὑπογράφηκαν, τόσο κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐχθροπραξιῶν τοῦ δεύτερου παγκόσμιου πολέμου, ὅσο καὶ μετὰ τὴ λήξη του, καὶ ἰδίως ἡ Οἰκουμενικὴ Διακήρυξη τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, πὺν ψηφίστηκε ἀπὸ τὴ Γενικὴ Συνέλευση τοῦ Ο.Η.Ε. στὶς 10 Δεκεμβρίου 1948 καὶ περιλαμβάνει ἓνα μακρὸ κατάλογο ἀτομικῶν, πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐπειδὴ ὅμως πολλοὶ ὑποστήριζαν ὅτι ἡ Οἰκουμενικὴ αὐτὴ Διακήρυξη ἀποτελεῖ μιὰ ἐξαγγελία ἀρχῶν, πὺν δὲν δημιουργεῖ νομικὲς ἀλλὰ μόνον ἠθικὲς ὑποχρεώσεις, γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ τὰ κράτη πὺν ἱδρυσαν τὸ Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης κατάρτισαν μιὰ νέα διεθνὴ δεσμευτικὴ σύμβαση, τὴν «εὐρωπαϊκὴν σύμβαση τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν θεμελιωδῶν ἐλευθεριῶν», τὴν ὁποία στὸ ἐξῆς θὰ τὴν ἀποκαλοῦμε, γιὰ λόγους συντομίας, «εὐρωπαϊκὴν σύμβαση» ἢ μόνον «Σύμβαση». Ἡ

Σύμβαση αὐτὴ ὑπογράφηκε στὴ Ρώμη τὸ 1950 καὶ ἄρχισε νὰ ἰσχύει ἀπὸ τὸ 1953. Τὴν ἴδια χρονιά ἐπικυρώθηκε ἀπὸ τὴ χώρα μας (μὲ τὸ νόμο 2329 τοῦ 1953), ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἀπριλιανὴ δικτατορία ἀνέστειλε τὴν ἰσχὺ της, ἡ Ἑλλὰς τὴν ἐπικύρωσε γιὰ δεύτερη φορὰ μὲ δύο Νομοθετικὰ Διατάγματα τοῦ Σεπτεμβρίου καὶ Δεκεμβρίου 1974 (Ν.Δ. 53 καὶ 215/1974), ποὺ ἐπικύρωσαν καὶ ὅλα σχεδὸν τὰ προστεθέντα στὴ Σύμβαση αὐτὴ πρωτόκολλα.

Ἡ εὐρωπαϊκὴ σύμβαση ρυθμίζει μόνο τὰ λεγόμενα ἀτομικὰ καὶ πολιτικὰ δικαιώματα (ποὺ θὰ ἀναφέρω πιὸ κάτω) καὶ ὄχι τὰ κοινωνικὰ δικαιώματα (ὅπως εἶναι τὸ δικαίωμα γιὰ ἐργασία, γιὰ κοινωνικὴ ἀσφάλιση καὶ περίθαλψη κλπ.), τὰ ὁποῖα ρυθμίζονται ἀπὸ τὸν Εὐρωπαϊκὸ Κοινωνικὸ Χάρτη τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης, ποὺ ὑπογράφηκε τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1961 καὶ ἄρχισε νὰ ἰσχύει στὶς 26 Φεβρουαρίου 1965. Ὁ κοινωνικὸς αὐτὸς Χάρτης παρέμεινε ἐπὶ πολλὰ χρόνια ἀνεπικύρωτος καὶ ἐπικυρώθηκε ἀπὸ τὴ χώρα μας μόλις τὸ Μάρτιο τοῦ 1984 (μὲ τὸ νόμο 1426/1984).

Στὴν παρούσα ὁμιλία δὲν θὰ ἀσχοληθῶ μὲ τὸν εὐρωπαϊκὸ κοινωνικὸ Χάρτη, ἀλλὰ μόνο μὲ τὴν εὐρωπαϊκὴ σύμβαση καὶ θὰ ἐκθέσω μερικὰ ἀπὸ τὰ ἐπιτεύγματα τῆς συμβάσεως αὐτῆς, στὴν κατάρτιση καὶ στὴν ὀρθὴ ἐφαρμογὴ τῆς ὁποίας ἔχουν συμβάλει καὶ διακεκριμένοι Ἕλληνες νομικοί, οἱ ἀείμνηστοι ἀκαδημαῖκοι Γεώργιος Μαριδάκης καὶ Κωνσταντῖνος Εὐσταθιάδης, ὁ κύριος Πόλυς Μοδινός, ἐπὶ πολλὰ χρόνια ἀναπληρωτὴς Γενικὸς Γραμματεὺς τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης καὶ οἱ καθηγητὲς Φαίδων Βεγλερῆς, Γεώργιος Τενεκίδης καὶ Δημήτριος Εὐρυγένης. Νομίζω χρήσιμο νὰ ὑπενθυμίσω ὅτι τὸ Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης, ποὺ εἶχε τὴν πρωτοβουλία τῆς καταρτίσεως τῆς Συμβάσεως, ἀποτελεῖ τὴν πολιτικὴ ὀργάνωση 21 εὐρωπαϊκῶν κρατῶν καὶ δὲν πρέπει νὰ συγχέεται μὲ τὴν ΕΟΚ (τὴν Εὐρωπαϊκὴ Οἰκονομικὴ Κοινότητα) ποὺ ἐπιδιώκει πρὸ παντὸς οἰκονομικοὺς σκοποὺς καὶ ἀποτελεῖται μόνο ἀπὸ 10 μέλη-κράτη.

Ἔρχομαι τώρα στὰ κυριότερα ἐπιτεύγματα τῆς εὐρωπαϊκῆς συμβάσεως.

1) Τὸ π ρ ὠ τ ο ἐπίτευγμα εἶναι ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ σύμβαση ἀναγνωρίζει τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου σ' ὅλα γενικῶς τὰ ἄτομα ποὺ βρίσκονται ἔστω καὶ προσωρινὰ ὑπὸ τῇ δικαιοδοσίᾳ τῶν συμβαλλομένων κρατῶν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ φύλο, τὸ χρῶμα, τὴ γλώσσα, τὴ θρησκεία, τὶς πολιτικὲς πεποιθήσεις ἢ ἄλλες διακρίσεις. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ εὐρωπαϊκὴ σύμβαση εἶναι πολὺ εὐρύτερη ἀπὸ τὰ Συντάγματα πολλῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, τὰ ὁποῖα ἀναγνωρίζουν τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου μόνον ὑπὲρ τῶν πολιτῶν τους. Πάντως τὰ δικαιώματα ποὺ μνημονεύει ἡ Σύμβαση εἶναι βασικῶς τὰ ἴδια μὲ αὐτὰ ποὺ ἀναγνωρίζονται ἀπὸ τὸ ἐλληνικὸ Σύνταγμα τοῦ 1975 καὶ ἀπὸ τὰ Συντάγματα ἄλλων δημοκρατικῶν χωρῶν. Συγκεκριμένα τὰ δικαιώματα αὐτὰ εἶναι τὸ δικαίωμα στὴ ζωὴ, στὴν προσωπικὴ ἐλευθερία καὶ ἀσφάλεια, ἡ ἀπαγόρευση τῶν βασανισμῶν καὶ τῶν ἐξευτελιστικῶν ποινῶν, τὸ δικαίωμα νὰ δικάζεται κανεὶς ἀπὸ ἓνα ἀμερόληπτο δικαστήριον ἐντὸς λογικῆς προθεσμίας, τὸ δικαίωμα τοῦ σεβασμοῦ τῆς ιδιωτικῆς καὶ τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς, τῆς κατοικίας καὶ τῆς ἀλληλογραφίας, οἱ ἐλευθερίες τῆς σκέψεως καὶ τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως, ἡ ἐλευθερία τῆς ἐκφράσεως, ἡ ἐλευθερία τῆς γνώμης καὶ τῆς λήψεως ἢ μεταδόσεως πληροφοριῶν, ἡ ἐλευθερία τοῦ συνέρχεσθαι καὶ τοῦ συνεταιρίζεσθαι, ἡ προστασία τῆς ἰδιοκτησίας, τὸ δικαίωμα στὴ μόρφωση καὶ στὴν ἐκπαίδευση κλπ. Ἐπίσης μιὰ βασικὴ ἀρχὴ τῆς εὐρωπαϊκῆς συμβάσεως εἶναι ὅτι τὸ περιεχόμενον τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, καθὼς καὶ οἱ περιορισμοὶ τους, πρέπει πάντα νὰ διαμορφώνονται σύμφωνα μὲ τὶς ἀντιλήψεις τῆς δημοκρατικῆς κοινωνίας. Ἡ ἀρχὴ αὕτη (ποὺ εἶναι γνωστὴ ὡς ρ ή τ ρ α τ ή ς δ η μ ο κ ρ α τ ι κ ή ς κ ο ι ν ω ν ί α ς) ἔχει κεφαλαιώδη σημασία γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς εὐρωπαϊκῆς συμβάσεως καὶ ἐπιβάλλει στοὺς ἐρμηνευτὲς καὶ τοὺς ἐφαρμοστές της νὰ ἐμπνέονται πάντα ἀπὸ τὰ ἰδανικὰ τῆς σύγχρονης δημοκρατικῆς καὶ πλουραλιστικῆς κοινωνίας. Ἐξάλλου μιὰ ἄλλη διάταξη τῆς εὐρωπαϊκῆς συμβάσεως, ποὺ ἀξίζει νὰ μνημονευθεῖ ἰδιαίτερος, εἶναι τὸ ἄρθρο 3 τοῦ πρώτου πρωτοκόλλου ποὺ θεσπίζει ρητὰ τὴ βασικὴ ἀρχὴ τοῦ δημο-

κρατικοῦ πολιτεύματος, τὴν ὑποχρέωση δηλαδή τῶν συμβαλλομένων κρατῶν νὰ διενεργοῦν κατὰ λογικὰ διαστήματα ἐλεύθερες μυστικὲς ἐκλογὲς ὑπὸ συνθήκες ποὺ ἐπιτρέπουν τὴν ἐλεύθερη ἔκφραση τῆς λαϊκῆς θελήσεως ὥς πρὸς τὴν ἐκλογή τοῦ νομοθετικοῦ σώματος.

Μὲ τίς διατάξεις αὐτὲς τῆς Συμβάσεως ὁ σεβασμὸς τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων καὶ ἡ τήρηση τῶν ἀρχῶν τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος δὲν ἀποτελοῦν μόνον ὑποχρέωση κάθε εὐρωπαϊκοῦ κράτους ἀπέναντι τῶν πολιτῶν του, ἀλλὰ ἔχουν ἀναχθεῖ σὲ ὑποχρέωση κάθε κράτους ἀπέναντι ὅλων τῶν μελῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς διεθνοῦς κοινωνίας. Σὲ τελευταία λοιπὸν ἀνάλυση ἡ εὐρωπαϊκὴ σύμβαση περιορίζει σημαντικά, τόσο τὴν παλαιὰ ἔννοια τῆς ἀπόλυτης κυριαρχίας τοῦ κράτους, ὅσο καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς μὴ ἀναμίξεως τρίτων στὶς ἐσωτερικὲς ὑποθέσεις τῶν συμβαλλομένων κρατῶν.

2) Τὸ δ ε ὑ τ ε ρ ο ἐπίτευγμα τῆς εὐρωπαϊκῆς συμβάσεως, ποὺ ἀποτελεῖ μιὰ ἄμεση συνέπεια τοῦ πρώτου, εἶναι ὅτι ὁ σεβασμὸς τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος τελοῦν ὑπὸ τῇ διεθνῇ ἐγγύησιν ὅλων τῶν συμβαλλομένων κρατῶν, τὰ ὁποῖα ὀφείλουν νὰ ἐποπτεύουν καὶ μεριμνοῦν γιὰ τὴν τήρησίν τους. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἔχουν ἰδρυθεῖ ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἐπιτροπὴ καὶ τὸ Εὐρωπαϊκὸ Δικαστήριον Δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, στὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ προσφύγει ἓνα εὐρωπαϊκὸ κράτος ἢ ἀκόμα καὶ ἓνα ἄτομο, γιὰ νὰ καταγγεῖλει τίς παραβάσεις τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων. Εἰδικότερα κάθε συμβαλλόμενον κράτος δικαιούται νὰ ἀσκήσῃ τὴ λεγόμενη «δ ι α κ ρ α τ ι κ ῇ π ρ ο σ φ υ γ ῇ» ἐναντίον ὁποιουδήποτε ἄλλου ἀπὸ τὰ συμβαλλόμενα κράτη, ἐνῶ τὸ ἄτομο ἢ μιὰ ὁμάδα ἀτόμων ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ υποβάλουν «ἀ τ ο μ ι κ ῇ π ρ ο σ φ υ γ ῇ», ἀλλὰ μόνον ἐναντίον τοῦ κράτους τῆς ἐθνικότητάς τους (π.χ. ἓνας Ἰταλὸς κατὰ τῆς Ἰταλίας, ἓνας Δανὸς κατὰ τῆς Δανίας).

Εἶναι φανερὸ ὅτι οἱ διατάξεις αὐτὲς ποὺ θεσπίζουν τὸ δικαίωμα τῆς διακρατικῆς καὶ τῆς ἀτομικῆς προσφυγῆς πραγματώνουν τὴ διεθνῇ ἐγγύησιν τῆς προστασίας τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀποτε-

λοῦν ἓνα σταθμὸ στὸ διεθνὲς δίκαιο. Πράγματι βάσει τῶν διατάξεων αὐτῶν οἱ νόμοι, τὰ διατάγματα, οἱ διοικητικὲς πράξεις, οἱ δικαστικὲς ἀποφάσεις καὶ γενικὰ ἡ πολιτικὴ τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν στὰ θέματα τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου εἶναι δυνατό νὰ ἐλεγχθοῦν ἀπὸ τὰ δικαστικὰ ὄργανα τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης, καὶ συνεπῶς τελοῦν σὲ τελευταία ἀνάλυση ὑπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς κοινῆς γνώμης τῶν δημοκρατικῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης.

3) Τρίτο, ἀλλὰ ἔμμεσο ἀποτέλεσμα τῆς εὐρωπαϊκῆς συμβάσεως εἶναι, ἀφ' ἑνός, τὸ ὅτι ἄσκησε μιὰ σοβαρὴ ἐπίδραση στὴ νομοθεσία τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν καί, ἀφ' ἑτέρου, ὅτι ἔδωσε ἀφορμὴ στὴ διάπλαση μιᾶς ἀξιόλογης νομολογίας, πὺ ὀφείλεται στὴν εὐρύτητα τῶν ἀντιλήψεων μὲ τὴν ὁποία τὰ μέλη τῶν δικαστικῶν ὀργάνων τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης ἐρμήνευσαν τὶς διατάξεις τῆς Συμβάσεως.

Ἀπὸ τὴ νομολογία αὐτὴ θὰ ἀναφέρω μερικὰ παραδείγματα. Προηγουμένως πρέπει νὰ σημειώσω ὅτι τὰ προβλεπόμενα ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴ σύμβαση μέσα ἐξαναγκασμοῦ ἑνὸς κράτους γιὰ νὰ τηρήσει τὶς ὑποχρεώσεις του εἶναι ἀνεπαρκῆ καὶ ἔχουν κυρίως ἠθικὴ σημασία. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, τόσο ἡ διεξαγωγὴ τῆς ἐρευνας γιὰ τὴ διαπίστωση τῶν καταγγελλομένων παραβιάσεων τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, ὅσο καὶ ἡ ἐκτέλεση τῶν δικαστικῶν ἀποφάσεων, πὺ ἐκδίδονται εἰς βάρος ἑνὸς κράτους, ἐξαρτῶνται βασικὰ ἀπὸ τὴν καλὴ θέληση τοῦ κράτους αὐτοῦ, ἀπὸ τὴν προθυμία του νὰ συμμορφωθεῖ πρὸς τὶς ἀπορρέουσες ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴ σύμβαση ὑποχρεώσεις του. Βέβαια κατὰ κανόνα τὰ περισσότερα εὐρωπαϊκὰ κράτη συμμορφώνονται πρὸς τὶς ὑποχρεώσεις αὐτές, δυστυχῶς ὅμως ὑπάρχουν, ὅπως θὰ δοῦμε, καὶ ἐξαιρέσεις.

Κατὰ τὴν ἐπισκόπηση τῆς προαναφερθείσης νομολογίας θὰ ἀρχίσω ἀπὸ τὶς διακρατικὲς προσφυγὲς πὺ ὑπέβαλαν ἓνα ἢ περισσότερα κράτη τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης ἐναντίον ἑνὸς ἄλλου μέλους-κράτους τοῦ ἴδιου Συμβουλίου. Οἱ διακρατικὲς αὐτὲς προσφυγὲς μέχρι τέλους τοῦ 1983 ἦσαν μόλις 19, καὶ ἀπὸ αὐτὲς οἱ τρεῖς εἶχαν ὑποβληθεῖ ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος (κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἑπταετοῦς δικτατορίας),

οί πέντε κατά της Τουρκίας καὶ οἱ υπόλοιπες κατά της Μ. Βρεταννίας, της Ἰταλίας καὶ ἄλλων χωρῶν.

Σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρο 28 τῆς εὐρωπαϊκῆς συμβάσεως, ὅταν μιὰ προσφυγὴ κριθεῖ κατ' ἀρχὴν ὡς παραδεκτὴ, ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἐπιτροπὴ δικαιούται νὰ προβεῖ στὴν ἀρμόζουσα ἔρευνα καὶ τὰ ἐνδιαφερόμενα κράτη πρέπει νὰ τῆς παράσχουν κάθε εὐκολία. Στὴν περίπτωση τῆς προσφυγῆς ποὺ ὑπέβαλαν τὸ 1967 τέσσερα κράτη, ἡ Δανία, Νορβηγία, Σουηδία καὶ Ὁλλανδία, κατὰ τοῦ δικτατορικοῦ καθεστῶτος τῆς Ἑλλάδος, ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἐπιτροπὴ ἄσκησε τὸ δικαίωμα αὐτὸ τῆς ἔρευνας, ἤλθε στὴ χώρα μας, ἔκαμε αὐτοψία στὶς φυλακές, στοὺς τόπους τῆς ἐξορίας καὶ τῶν βασανιστηρίων καὶ συνέταξε τὴ συνταρακτικὴ ἔκθεση τῆς 5ης Νοεμβρίου 1969, συνεπεία τῆς ὁποίας ἡ δικτατορικὴ κυβέρνησις τῆς χώρας μας ἀναγκάσθηκε νὰ ἀποχωρήσει ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῆς Εὐρώπης στὶς 12 Δεκεμβρίου 1969.

Διαφορετικὴ ἐξέλιξη εἶχαν οἱ τρεῖς προσφυγές, ποὺ ὑπέβαλαν κατὰ τῆς Τουρκίας, ἡ Κύπρος (τὸ 1974, 1975 καὶ 1977) καὶ ἡ Γαλλία, Δανία, Σουηδία καὶ Ὁλλανδία τὸν Ἰούλιο τοῦ 1982. Καὶ οἱ μὲν προσφυγές τῆς Κύπρου προσέκρουσαν στὴν ἄρνησις τῆς Τουρκοκυπριακῆς Διοικήσεως, ποὺ δὲν ἐπέτρεψε τὴν εἴσοδο τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐπιτροπῆς στὸ κατεχόμενο ἀπὸ τὰ τουρκικὰ στρατεύματα ἔδαφος τῆς Κύπρου καὶ ἔτσι κατέστησε ἀδύνατη τὴ διαπίστωση μεγάλου ἀριθμοῦ θανατώσεων, βιασμῶν καὶ λοιπῶν παραβιάσεων ἐκ μέρους τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων τοῦ ἐλληνοκυπριακοῦ πληθυσμοῦ. Οἱ δὲ προσφυγές τῶν τεσσάρων κρατῶν κατὰ τῆς Τουρκίας, μὲ τὶς ὁποῖες καταγγέλλεται τὸ στρατιωτικὸ καθεστῶς της ὡς ὑπεύθυνο γιὰ μιὰ σειρά προσβολῶν τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων τοῦ τουρκικοῦ λαοῦ, ἔγιναν κατ' ἀρχὴν παραδεκτές μὲ τὴν ἀπόφασιν τῆς 6 Δεκεμβρίου 1983 τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία ἀπέρριψε ὅλες τὶς προβληθεῖσες ἀπὸ τὴν Τουρκία ἐνστάσεις. Ἡ ὅλη ὁμως διαδικασία κινεῖται πολὺ ἀργά, παρόλον ὅτι ἔχουν περάσει δύομισι χρόνια ἀπὸ τὴν κατάθεσιν τῶν προσφυγῶν καὶ τεσσεράμισι χρόνια ἀπὸ τὸ Σεπτέμβριο

τοῦ 1980, πού καταλύθηκε ἡ δημοκρατία στή γειτονική χώρα.

Λόγω τῆς καθυστερήσεως αὐτῆς ἡ Τουρκία παραμένει πάντα μέλος τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης, καὶ μάλιστα τελευταῖα προέβαλε τὴν ἀξίωση νὰ ἀναλάβει τὴν ἀντιπροεδρία καὶ στὴ συνέχεια τὴν προεδρία του.

Τελικά, ἂν ἀφήσουμε κατὰ μέρος τὶς προσφυγές αὐτές κατὰ τῆς γειτονικῆς χώρας, οἱ λοιπές διακρατικὲς προσφυγές ἐναντίον ἄλλων μελῶν-κρατῶν τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης εἶχαν μεγαλύτερη ἐπιτυχία, πράγμα πού ἀποδεικνύει τὸ μεγάλο κύρος τοῦ Συμβουλίου αὐτοῦ καὶ τὴν ἰσχυρὴ σχετικῶς ἐπίδραση τῆς διεθνoῦς κοινῆς γνώμης στὴν πολιτικὴ τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν.

Ἄς ἔλθουμε τώρα στὶς ἀτομικὲς προσφυγές. Ὅπως εἶπαμε, ὁ θεσμός τῆς ἀτομικῆς προσφυγῆς ἀποτελεῖ ἓνα σοβαρὸ σταθμὸ στὸ διεθνὲς δίκαιο, γιατί παρέχει σ' ἓνα ἄτομο τὴ δυνατότητα νὰ στραφεῖ ἐναντίον τοῦ κράτους τῆς ἐθνικότητάς του καὶ νὰ τὸ μεταβάλει σὲ κατηγορούμενο ἐνώπιον τῶν δικαστικῶν ὀργάνων τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς διεθνoῦς κοινῆς γνώμης. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη δὲν ἔχουν ὑποχρέωση, ἀλλὰ μόνο τὴν εὐχέρεια νὰ ἀποδεχθοῦν τὸ θεσμὸ αὐτὸ τῆς ἀτομικῆς προσφυγῆς, πού παραμένει προαιρετικός. Ἐτσι μερικὰ ἀπὸ τὰ συμβαλλόμενα κράτη, ὅπως ἡ Ἰσπανία καὶ ἡ Γαλλία, ἄργησαν πολὺ νὰ τὸν ἀποδεχθοῦν, ἐνῶ τέσσερα ἄλλα κράτη, ἡ Ἑλλάς, ἡ Τουρκία, ἡ Κύπρος καὶ ἡ Μάλτα, τηροῦν ἀκόμη ἀρνητικὴ στάση. Οἱ δισταγμοὶ τῆς χώρας μας στὸ θέμα αὐτὸ ὀφείλονται προφανῶς στὸν κίνδυνο τῶν καταχρήσεων τῆς ἀτομικῆς προσφυγῆς ἀπὸ ἀνεύθυνα, κακόπιστα ἢ ὑστερόβουλα ἄτομα, καταχρήσεων πού μπορεῖ νὰ βλάψουν τὰ γενικὰ συμφέροντα τῆς χώρας μας.

Ὅμως, ἀπὸ τὴν ἕως τώρα ἐμπειρία ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ Εὐρωπαϊκὴ Ἐπιτροπὴ δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου ἐξετάζει μὲ πολλὴ προσοχὴ τὶς ἀτομικὲς προσφυγές καὶ ἔχει ἀπορρίψει πολλὰ χιλιάδες ἀπὸ τὶς προσφυγές αὐτές, πράγμα πού μειώνει σημαντικὰ τὸν προαναφερθέντα κίνδυνο. Ἐξάλλου, ἐπειδὴ ἡ Ἑλλάς εἶναι μετὰ τῶν κρατῶν

που ἐπιδεικνύουν ἓνα μεγάλο σεβασμὸ στὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα, νομίζω ὅτι ἐπιβάλλεται νὰ ἀναθεωρήσει τὴν ἀρνητικὴ τῆς στάση καί, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τῶν λοιπῶν 17 εὐρωπαϊκῶν κρατῶν, νὰ ἀναγνωρίσει στοὺς Ἑλλήνες πολίτες τὸ δικαίωμα αὐτὸ τῆς ἀτομικῆς προσφυγῆς, πράγμα πὺ θὰ ἔχει μιὰ εὐεργετικὴ ἐπίδραση στὴν ὅλη νομικὴ καὶ κοινωνικὴ μας ζωὴ.

Σύμφωνα μὲ τὸ σχετικὸ κανονισμό, οἱ ἀτομικὲς προσφυγὲς ὑποβάλλονται στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐπιτροπὴ, ἡ ὁποία φέρει τὸ μεγαλύτερο βάρος τῆς διεκπεραιώσεώς τους, ἐλέγχει τὸ παραδεκτὸ τους, ἐξετάζει δηλαδὴ τὸ ἂν ἔχουν ἐξαντληθεῖ ὅλα τὰ ἔνδικο μέσα τῆς ἐσωτερικῆς νομοθεσίας καὶ τὸ ἂν τὰ αἰτήματα κάθε προσφυγῆς εἶναι σύμφωνα μὲ τὴν εὐρωπαϊκὴ σύμβαση. Μετὰ τὴν ἀποδοχὴ μιᾶς προσφυγῆς ὡς παραδεκτῆς ἡ Ἐπιτροπὴ προχωρεῖ στὴν ἐξακρίβωση τῶν πραγματικῶν γεγονότων, στὴ συνέχεια προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχει ἓνα φιλικὸ διακανονισμό τῆς ὑποθέσεως καὶ ἂν αὐτὸς δὲν καταστεῖ δυνατός, τότε παραπέμπει τὴν ὑπόθεση στὸ Εὐρωπαϊκὸ Δικαστήριον.

Ὅπως ἤδη ἀνέφερα, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀτομικῶν προσφυγῶν εἶναι πολὺ μεγάλος καὶ ἤδη ἀνέρχεται σὲ 10.000 περίπου, ἀπὸ τίς ὁποῖες οἱ περισσότερες ἔχουν ἀπορριφθεῖ ἀπὸ τὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐπιτροπὴ ὡς ἀπαράδεκτες καὶ μόνο 270 κρίθηκαν ὡς παραδεκτές. Ἀπὸ αὐτὲς πάλι περισσότερες ἀπὸ μισὲς ρυθμίσθηκαν μὲ φιλικὸ διακανονισμό καὶ μόνο 122 παραπέμφθηκαν στὸ Εὐρωπαϊκὸ Δικαστήριον, τὸ ὁποῖο ἔχει ἐκδώσει πολλὰς ἐνδιαφέρουσες ἀποφάσεις, ἐρμηνεύοντας μὲ εὐρύτητα τὴν εὐρωπαϊκὴ σύμβαση. Ἀπὸ τίς ἀποφάσεις αὐτὲς θὰ ἀναφέρω ἐνδεικτικὰ τὰ ἀκόλουθα παραδείγματα:

1) Πρῶτο παράδειγμα ἀφορᾷ τὴν ὑπόθεση μιᾶς ἄγαμης μητέρας, τῆς βελγίδας *Paula Marckx* καὶ τῆς θυγατέρας τῆς Ἀλεξάνδρας, πὺ στράφηκαν ἐναντίον τοῦ Βελγίου μὲ τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι οἱ διατάξεις τοῦ βελγικοῦ ἀστικοῦ κώδικα, πὺ ἐπιβάλλουν στὴν ἐξώγαμη μητέρα νὰ ἀναγνωρίσει τὸ τέκνο τῆς καὶ περιορίζουν τὰ κληρονομικὰ δικαιώματα τῶν ἐξωγάμων τέκνων, εἶναι ἀντίθετες στὸ ἄρθρο 8 τῆς εὐρωπαϊκῆς

συμβάσεως, κατὰ τὸ ὁποῖο κάθε ἄτομο δικαιούται νὰ ἀπαιτεῖ τὸ σεβασμὸ τῆς οἰκογενειακῆς του ζωῆς. Τὸ Εὐρωπαϊκὸ Δικαστήριον δέχθηκε ὡς βάσιμη τὴν προσφυγὴ τῆς Κυρίας *Marcx*, μὲ τὴ σκέψη ὅτι τὸ ἐνλόγῳ ἄρθρο 8 προστατεύει, ὅχι μόνον τὴ νόμιμη, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξώγαμην οἰκογένεια, καὶ ὑποχρέωσε τὸ Βέλγιο νὰ ἀποκαταστήσει νομοθετικὰ τὴν ἰσότητα μεταξὺ τῶν νομίμων καὶ τῶν ἐξωγάμων τέκνων.

2) Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἐπίσης ἡ περίπτωσις τῆς προσφυγῆς τῆς Ἱρλανδέζας κυρίας *Airey* κατὰ τῆς Ἱρλανδίας. Ἡ κυρία αὕτη ἤθελε νὰ ἐγείρει ἀγωγὴ χωρισμοῦ κατὰ τοῦ συζύγου της πού ἦταν ἀλκοολικὸς καὶ τὴν κακομεταχειριζόταν, ἀλλὰ ἀδυνατοῦσε νὰ πληρώσει τὰ ἐξόδα τῆς δίκης, τὰ ὁποῖα (μαζὶ μὲ τὴν ἀμοιβὴ τοῦ δικηγόρου), ἦταν 800 - 1000 λίρες, ἐνῶ ἡ ἴδια κέρδιζε μόλις 40 λίρες τὴν ἐβδομάδα.

Τὸ Εὐρωπαϊκὸ Δικαστήριον δέχθηκε ὡς βάσιμη τὴν προσφυγὴ αὕτη γιὰ δύο λόγους: πρῶτον, γιὰτὶ οἱ διατάξεις τοῦ ἱρλανδικοῦ δικαίου πού δὲν προέβλεπαν τὴν ἀπαλλαγὴ τῶν πενήτων ἀπὸ τὰ ὑπερογκὰ δικαστικὰ ἐξόδα ἀποτελοῦν παράβασις τοῦ ἁρθροῦ 6 §1 τῆς εὐρωπαϊκῆς συμβάσεως, πού ἀναγνωρίζει τὸ δικαίωμα κάθε ἀτόμου νὰ δικάζεται ἀπὸ ἓνα ἀμερόληπτο δικαστήριον, καὶ συνεπῶς τὰ κράτη ὀφείλουν νὰ καθιστοῦν τὰ δικαστήρια προσιτὰ σ' ὅλα τὰ ἄτομα, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ τους κατάστασις, καὶ δεύτερον, γιὰτὶ ἡ παρεμπόδισις τῆς κυρίας *Airey*, λόγῳ τῶν μικρῶν της πόρων, νὰ ἐγείρει τὴν ἀγωγὴ τοῦ χωρισμοῦ κατὰ τοῦ συζύγου της ἀποτελεῖ παράβασις καὶ τοῦ ἁρθροῦ 8 τῆς ἴδιας συμβάσεως πού ἐπιβάλλει τὸ σεβασμὸ τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς.

3) Σὲ μιὰ ἄλλῃ περίπτωσις ὁ ἰταλὸς δικηγόρος *Corigliano* προσέφυγε στὸ Εὐρωπαϊκὸ Δικαστήριον ἐναντίον τῆς Ἰταλίας, καὶ ἐπικαλέσθηκε ὅτι ἡ ποινικὴ δίωξίς του στὰ ἰταλικά δικαστήρια πού κράτησε ἕξι χρόνια ἀποτελεῖ παράβασις τοῦ ἁρθροῦ 6 §1 τῆς Συμβάσεως, πού ὀρίζει ὅτι οἱ δίκαιες πρέπει νὰ τερματίζονται ἐντὸς εὐλογησῆς προθεσμίας. Τὸ Εὐρωπαϊκὸ Δικαστήριον δέχθηκε ὅτι στὴν περίπτωσις αὕτη ὑπῆρχε

πράγματι υπέρβαση της εϋλογης αὐτῆς προθεσμίας καὶ καταδίκασε τὴν Ἰταλία νὰ καταβάλει ἀποζημίωση στὸ δικηγόρο αὐτὸ γιὰ τὶς δαπάνες ποὺ υπέστη κατὰ τὴ διαδικασία. Παρόμοιες λύσεις δέχθηκε τὸ Εὐρωπαϊκὸ Δικαστήριον καὶ στὴν περίπτωση τῆς καθυστερήσεως τῆς ἐκδόσεως ἀποφάσεως ἀπὸ τὸ Διοικητικὸ δικαστήριον τῆς Φραγκφούρτης καὶ σ' ἄλλες παρόμοιες περιπτώσεις.

4) Ἐπίσης σὲ προσφυγὲς ἐναντίον τῆς Μ. Βρεταννίας τὸ Εὐρωπαϊκὸ Δικαστήριον χαρακτήρισε ὡς ἀντίθετες πρὸς τὴν εὐρωπαϊκὴ σύμβαση τὶς ἀκόλουθες ἐνέργειες: α) τὴν ἄρνηση τοῦ ἀρμοδίου βρεταννοῦ ὑπουργοῦ νὰ ἐπιτρέψει τὴν ἀλληλογραφία ἐνὸς φυλακισμένου μὲ τὸ δικηγόρο του (ὑπόθεση *Golder*)· β) τὶς σωματικὲς ποινὲς τοῦ ραβδισμού ἀνηλίκων ποὺ ἴσχυαν στὴ νῆσο *Man* τῆς Μεγ. Βρεταννίας· γ) τὴν παράταση τῆς κρατήσεως στὸ ψυχιατρεῖο ἐνὸς φρενοβλαβοῦς, χωρὶς νὰ γίνεται περιοδικὸς ἔλεγχος τῆς πνευματικῆς του ὑγείας ἀπὸ μιὰ ἀνεξάρτητη ἀρχὴ (ὑπόθεση *X...* κατὰ Μ. Βρεταννίας)· δ) τὴν παρακολούθηση ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ ἀστυνομία τῶν τηλεφωνικῶν συνδιαλέξεων ἐνὸς ὑπόπτου ἀτόμου. Ἡ παρακολούθηση αὐτὴ εἶναι θεμιτὴ μόνο ἐντὸς ὀρισμένων ὁρίων καὶ μόνο ἐφ' ὅσον συνοδεύεται ἀπὸ ἐγγυήσεις ποὺ ἐμποδίζουν τὶς υπερβάσεις (ὑπόθεση *Malone*)· ε) ὡς ἀντίθετη στὴν ἀρχὴ τῆς ἐλευθεροτυπίας χαρακτηρίσθηκε ἀπὸ τὸ Εὐρωπαϊκὸ Δικαστήριον καὶ ἡ διαταγὴ ἀγγλικοῦ δικαστηρίου ποὺ ἀπαγόρευε τὴ δημοσίευση σχολίων γιὰ τὴν ὑπόθεση τῆς θαλιδομίδης κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐκκρεμότητος τῆς σχετικῆς δίκης (ὑπόθεση *Sunday Times*).

Τέλος, σὲ γενικότερα θέματα ἀφοροῦν ἡ ἀπόφαση τοῦ Εὐρωπ. Δικαστηρίου γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ ἀσέμνου, μὲ ἀφορμὴ τὸ κόκκινο βιβλίο ποὺ περιεῖχε σεξουαλικὴ καθοδήγηση γιὰ μικρὰ παιδιὰ (ὑπόθεση *Handyside*) καὶ ἡ ἀπόφαση γιὰ τὴ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῆς γενετήσιας ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου στὰ δημόσια σχολεῖα τῆς Δανίας (ὑπόθεση *Kjeldsen, B. Madsen καὶ Pedersen*).

Μετὰ τὴ σύντομη αὐτὴ καὶ κατ' ἀνάγκη ἀτελὴ ἐπισκόπηση τῶν κυριότερων διατάξεων τῆς εὐρωπαϊκῆς συμβάσεως καὶ τῆς σχετικῆς

νομολογίας θὰ κλείσω τὴν ὁμιλία μου μὲ δυὸ παρατηρήσεις:

Πρῶτον, εἶναι, νομίζω, φανερό ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ σύμβαση τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἓνας ἱστορικὸς σταθμὸς στὴν προσπάθεια γιὰ τὴν προώθηση τῶν ἰδεωδῶν τῆς ἐλευθερίας, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς εἰρήνης καὶ τὴν καλλιέργεια τῶν δημοκρατικῶν καὶ τῶν ἀνθρωπιστικῶν ἀρχῶν, ποὺ ἀποτελοῦν τὴ βάση καὶ τὴν προϋπόθεση τῆς πολιτικῆς ἐνώσεως τῆς Εὐρώπης. Χάρη στὴν εὐρωπαϊκὴ σύμβαση οἱ ὑψηλοὶ αὐτοὶ στόχοι, παρὰ τὴ λυπηρὴ στάση ὀρισμένων κρατῶν, σημείωσαν μιὰ σχετικὰ ἱκανοποιητικὴ πρόοδο, ποὺ εἶναι φανερὴ στοὺς νεότερους νόμους πολλῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν, καὶ εἰδικότερα στίς διατάξεις ποὺ προνοοῦν γιὰ τὸ σεβασμὸ καὶ τὴν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνθρώπου, καθιερώνουν τὴν ἰσότητα τῶν δύο φύλων, τὴν ἐξίσωση τῶν δικαιωμάτων τῶν νομίμων καὶ τῶν ἐξωγάμων παιδιῶν, τὴν προστασία τῆς ἐλευθεροτυπίας καὶ τῆς ἐλευθερίας τῶν πληροφοριῶν, ἀπαγορεύουν καὶ τιμωροῦν τὰ βασανιστήρια καὶ τὶς ἐξευτελιστικὲς ποινὲς κλπ. Ἐξάλλου τὸ ἔργο τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐπιτροπῆς καὶ τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Δικαστηρίου ἔχει μεγάλη θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ σημασία, γιατί ἀποτελεῖ τὴ συνισταμένη τῶν διαφορῶν τάσεων καὶ νοοτροπιῶν τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν καὶ προσφέρει τὶς βάσεις γιὰ τὴ διάπλαση ἑνὸς κοινοῦ εὐρωπαϊκοῦ δικαίου καὶ κοινῶν ἠθικο-νομικῶν ἀντιλήψεων σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ ἡ νομοθεσία γιὰ τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἀποβλέπει μόνο στὸν περιορισμὸ τῆς αὐταρχικότητος τῶν κρατικῶν ὀργάνων, ἀλλὰ ἐπιβάλλει στὸ κράτος νὰ ἐξασφαλίσει σὲ πολλὰς κατηγορίες ἀτόμων μὲ θετικὰς παροχὰς τὴν ἀπόλαυση τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν.

Ἡ δευτέρη παρατήρηση εἶναι ὅτι ὁ σεβασμὸς τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖ τὸ «κατ' ἐξοχὴν» γνώρισμα καὶ κριτήριον τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος. Προϋπόθεση δὲ γιὰ τὸ σεβασμὸ καὶ τὴν καλὴ ἐφαρμογὴ τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν εἶναι ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐλεύθερης σκέψεως καὶ τῆς κριτικῆς δυνάμεως τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ καλλιέργεια τοῦ αἰσθήματος τῆς κοινωνικῆς εὐθύνης.

Βέβαια στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐμφανίζεται μιὰ ἀδυναμία τῆς δημοκρατίας, παρατηρεῖται δηλαδή συχνὰ μιὰ κατάχρηση τῶν ἐλευθεριῶν καὶ τῶν δικαιωμάτων ἀπὸ πολλὰ ἄτομα, ποὺ ἐνεργοῦν χωρὶς συναίσθηση εὐθύνης, ἐπιδιώκοντας τὴν ἱκανοποίηση ἐγωϊστικῶν συμφερόντων κατὰ τρόπο βλαβερὸ γιὰ τὸ γενικὸ κοινωνικὸ συμφέρον. Ἡ ἀδυναμία αὐτὴ τῆς δημοκρατίας δὲν πρέπει νὰ μᾶς παρασύρει στὴν υἱοθέτηση τῶν μεθόδων τῶν ὀλοκληρωτικῶν καθεστώτων, ποὺ καταπνίγουν τὶς ἐλευθερίες τῶν πολιτῶν καὶ γεννοῦν πολὺ μεγαλύτερα δεινά, ἀλλὰ πρέπει νὰ ξεπερασθεῖ μὲ δημοκρατικὲς μεθόδους, μὲ τὴν ἐλεύθερη συζήτηση, τὴν πληροφόρηση καὶ τὴν πειθώ, μὲ τὴ βελτίωση τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τοῦ ἠθικοῦ καὶ ὕλικοῦ ἐπιπέδου τῶν πολιτῶν καί, σὲ τελευταία ἀνάλυση, μὲ τὴν ἐνίσχυση τοῦ συναισθήματος τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης καὶ τῆς εὐθύνης ποὺ κάθε ἄτομο πρέπει νὰ ἔχει ἔναντι τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ἡ προσπάθεια γιὰ τὸ σεβασμὸ καὶ τὴν κατοχύρωση τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νὰ συμβαδίζει παράλληλα μὲ τὴν προσπάθεια γιὰ τὴ διάπλαση πολιτῶν ὑπευθύνων καὶ συνειδητῶν, ποὺ ἔχουν ἐπίγνωση, ὄχι μόνο τῶν δικαιωμάτων, ἀλλὰ καὶ τῶν ὑποχρεώσεών τους, καὶ πιστεύουν εἰλικρινὰ στὶς ἀρχές τῆς εὐρυθμῆς λειτουργίας τῆς δημοκρατικῆς κοινωνίας.